

VERES László

Gondolatok a sárospataki Rákóczi Múzeum üvegkiállításához

A Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki Rákóczi Múzeumában 2016. június 18-án üveg-művészeti kiállítás nyílt. A vár jobboldali, homlokzati traktusának termeiben levő, 2017 végéig látható tárlat kurátora Leskó Andrea néprajzos-muzeológus, a látványtervet Kuzsmiczki Eszter és Váradi László valósították meg. A vármúzeum közel 400 darabos gyűjteményéből válogatott anyag az egykori zempléni üveghuták múltját idézi fel. A kiállítás célja a zempléni huták történetének bemutatása, a termékkála felvonultatása és értékelése funkcionális és esztétikai szempontból, valamint az üvegyártás technikai-technológiai műveleteinek megismertetése. Kitekintést nyújt más üvegteljesítő centrumok, a salgótarjáni, a parádi és a bükksgentkeresztli huták felé. Múltjuk felvillantásával a hasonlóság és a különbözőség elemei tudatosulhatnak a látogatóban. A múzeum néprajzi gyűjteményének egyik egységét képező üveggaléria legszebb darabjai a sárospataki Néprajzi Kiállítóhelyén, a Tűz Házában tekinthetők meg. *Az üveghegyben innen és túl* időszakos bemutatóhoz, valamint a sárospataki állandó kiállításához *A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma üveggaléria* címmel szerény kivitelű, de megfelelő tartalmú leporelló készült, amelynek szerzője szintén Leskó Andrea.

A kiváló üvegtörténeti és művészeti kiállítás részletes bemutatására e helyütt nincs szükség, hiszen a kiállítás mindenki számára elérhető, s a feliratok, fűszövegek, valamint a leporelló minden olyan információt megadnak, amely a laikus számára nélkülözhetetlen a zempléni üveghuták történetének megismeréséhez. Ehelyett – úgy vélem – a kiállításon megjelenő, de kellőképpen ki nem bontott gondolatokra érdemes fókuszálni, ezek szélesebb körű és mélyebb tartalmi áttekintését célul tűzve.

A Rákóczi Múzeum honlapján és a kiállításon is utalnak rá, hogy az egykori, 1698-tól 1916-ig működő zempléni huták termékeinek nagyobb részét a muzeológus elődök, főként Takács Béla gyűjtötték össze. A zempléni falvakat járó kutatók közül kétségtelenül az ő tevékenysége volt a legjelentősebb e téren. Amikor járunk el helyesen, ha megemlítjük a vármúzeum kiemelkedő vezetőinek, etnográfusainak nevét is, akik néprajzi gyűjtéseik során szintén keresték az üvegtárgyakat, bár vizsgálódásuk fő célja a népi kultúra különböző területeire irányult. Az itt elért eredmények révén emelkedtek a legnagyobb néprajzkutatók közé, mint Bakó Ferenc, aki 1950–52-ben volt a vármúzeum igazgatója, az 1954–57 között tevékenykedő Dankó Imre, valamint az 1956–61-ig Sárospatakon dolgozó Balassa Iván. Nem volt ugyan hivatásos kutató, de munkássága alapján feltétlenül meg kell említenünk Újszászy László nevét, aki szintén komoly érdemeket szerzett a zempléni huták tárgyi emlékeinek összegyűjtésében. Újszászy középiskolás korában Takács Bélával együtt járta a hegyközi falvakat, s ekkor vált az üvegek szerelmesévé. Ez a szerelem még akkor is megmaradt, amikor a

fiatalemberből neves belgyógyász orvosprofesszor lett. Újszászy László 2015-ben bekövetkezett haláláig neves üveggyűjtőként is ismert személyiség volt. A zempléni huták tárgyi emlékeit is felvonultató gyűjteményének egy része végakarata szerint a Sárospataki Református Kollégium Múzeumába került és az anyagból szintén 2016 júniusában nyílt kiállítás.

Takács Béla a zempléni üveghuták történetének kutatásával vált országos hírűvé. 1930. március 21-én született Sárospatakon. 1949–1951 között a Sárospataki Református Teológiai Akadémián tanult, ahol nagy hatással volt rá professzora, Újszászy Kálmán – Újszászy László édesapja –, akinek legmaradandóbb tevékenysége a szociológiai szemináriumából kinövő faluszemináriumi munka volt. A szellemi örökség mellett az ő révén begyűjtött tárgyak a ma is élő múzeum törzsgyűjteményét képezik. A pataki teológiát 1951-ben megszüntették, így Takács Béla Debrecenben fejezhette be tanulmányait, 1954-ben. Ezt követően a debreceni Nagykönyvtárban, majd a hajdúböszörményi Kálvin téri gyülekezetben töltött segédlelkészi évek után pályája visszatért szeretett szülővárosába, Sárospatakra. 1958-ban őt hívták meg a Sárospataki Református Tudományos Gyűjtemények Múzeuma igazgatójának. E posztot 1973-ig töltötte be, mígnem újabb feladata ismét Debrecenbe szólította, ahol 1994-ig, nyugállományba vonulásáig a Református Kollégiumi és Egyházművészeti Múzeum igazgatója volt.

Borospalack

Takács Béla sokoldalú tudományos életművének csupán egy szelete volt az üvegművéség, amelynek kutatását sárospataki évei során kezdte el a hegyközi falvak üvegtárgyainak gyűjtésével. Recens gyűjtései levéltári kutatásokkal is párosultak, amelynek eredményeként elkészült jelentős műve, *A Zempléni-hegység üveghutái* című kismonográfia, amely a Műszaki Kiadó gondozásában 1966-ban látott napvilágot. Ebben részletesen bemutatja a zempléni huták történetét. Az egykori regéci uradalomban II. Rákóczi Ferenc létesített először üveghutát a mai Óhuta határában 1698-ban. A kis erdei üzem a következő századok során többször helyet változtatva újabb és újabb hutatepüléseket hozott létre, mígnem 1916-ban véglegesen befejeződött az üvegekészítés a zempléni Hegyközben. Takács Béla munkájában szól a regéci uradalommal szomszédos Károlyi uradalmakban létesített üveghuták múltjáról is. A szerző a részletes történeti és technikatörténeti áttekintés után a művészettörténeti, néprajzi szempontból értékelhető, legjellemzőbb tárgyakat mutatja be, amelyek nagy része általa került közgyűjteménybe. *Az üveghegyzen innen és túl* című kiállítás fő mondanivalója Takács Béla művére épül, ami természetes, mert a zempléni hutákkal foglalkozók számára alapvető és megkerülhetetlen.

Butéliás üveg
habos díszítéssel

A zempléni üveghuták történetének levéltári kutatásakor, a Rákóczi levéltár anyagának tanulmányozása során szembesült Takács Béla azzal a ténnyel, hogy a Rákócziak az ország több pontján is létesítettek és működtettek officina vitriaria-kat, azaz üveghutákat. Így többek között II. Rákóczi Ferenc 1708-ban a Heves megyei debrői uradalomban alapított üvegekészítő műhelyt, amely a műhely kötelében levő település révén, mint Parádóhutai üzem vált ismertté. Miután tudomást szerzett a parádi huta létezéséről, intenzív kutatásba kezdett. A terepen végzett munkájának köszönhetően sok tárgy került be az egri Dobó István Vármúzeumba. A zempléni huták történetének feltárása során szerzett tapasztalatokat felhasználva, viszonylag rövid időn belül elkészült Takács Béla második üvegtörténeti monográfiája, amely 1970-ben *Parádi üvegművészet* címmel jelent meg, szintén a Műszaki Kiadó gondozásában.

1973-tól Debrecenben új feladatok vártak Takács Bélára. Csak néha-néha engedhette meg magának, hogy rövidke kitérőt tegyen az üvegművészet felé. 1974-ben *Erdélyi üvegművesség a XVII. században* című, kisebb terjedelmű közleményében (*Múzeumi Kurír*, 14.) arra hívta fel a figyelmet, hogy az erdélyi üvegművesség múltjának feltárása nélkül nem kezdhünk hozzá a magyar üvegművesség történetének megírásához. A *Habán edények észak-magyarországi református templomokban* című dolgozatában (*Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XVI.*, 1977) pedig azt vetette fel, hogy a többek között Sárospatakon is tevékenykedő habán fazekasoknak meghatározó szerepük volt a kék színű üvegek gyártási technológiája elterjesztésében. Sokáig foglalkoztatta a híres kelet-magyarországi, Partium-beli Károlyi-huták históriája, a Petőfi Sándor által is megcsodált szelestyei és szoldobágyi üzemek múltja. Az összegyűjtött anyag feldolgozására már csak halála után, 2002–2003-ban került sor. (Takács Béla – Veres László: *A szoldobágyi és a szelestyei üveghuták története, I–II. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XL. és XLI.*)

Takács Béla úttörő szerepet töltött be az üvegművességünk kutatása terén akkor, amikor a kis erdei huták megismerése felé irányította a figyelmet. Munkássága nagy jelentőségű volt elméleti és módszertani szempontból. A kutatók számára egyértelművé vált, hogy a kis huták történetének feltárása nélkül nem lehet megírni a magyar üvegművesség monográfiáját. A zempléni és a parádi üvegművesség feldolgozójának példáját követve rövidesen elkészültek a Bükk-hegység, a Nógrádi hegyvidék, a Bakony, a Zalai-dombvidék, Erdély és végezetül Baranya üveghutáinak történetét bemutató feldolgozások. Ezek után egyértelművé vált Takács Béla felvetése, miszerint a 18–19. századi huták az ablaküvegek mellett gyártott öblösüvegekkel egy-egy szűkebb körzet igényét elégítették ki, s termékeik az európai formavilágtól független, önálló formavilágot testesítettek meg. A technológiai folyamatokat, a formákat és a díszítményeket szem előtt tartva a magyarországi huták termékei előállítását átmenetet képezett a velencei fúvott stílusú és a cseh kristály stílusú üvegyártás között. A huták termékskálája nagyon hasonlított egymásra. Ez abból adódott, hogy a hutások, vagyis a munkások a munkaerőhiány miatt állandó vándorlásban voltak Magyarországon. A kis erdei huták termékei formába fúvással készültek. A gyártás során az üvegekészítő és díszítő egy és ugyanazon a személy volt, vagyis az üvegfúvó keze alól kikerülő tárgy díszítése is befejeződött. Ezek a díszítmények alapvetően ún. optikai díszek voltak, a fény és árnyékhatást fokozó domborítások, rátétek, formai megoldások. Az üvegművesség olyan művészi jegyeit, mint a gravírozást, metszést, csiszolást, vagy színezést, csak ritkán fedezhetjük fel a 18–19. századi magyarországi huták termékein. Teljesen egyedi művészi megoldásnak tekinthetők a zempléni huták antik előérzetekre visszavezethető fehér és színes opálszálás korsói. Ezzel a díszítómóddal az országon belül még csak Erdélyben találunk példákat kancsókon és kancsópocharakon.

Az üveghuták történetét feldolgozó kutatók néhány kivételtől eltekintve a termékek bemutatásakor Takács Béla csoportosítási, besorolási útmutatásait követték, mint ez a most

ismertetett kiállításon is tapasztalható. Ennek alapján az üvegtárgyak funkciójuk szerint négy csoportba oszthatók: tároló-, ivóedények, vegyes használatú és különleges rendeltetésű üvegek. Az első két csoportba tartozó üvegek funkciója az elnevezésük alapján egyértelmű. A vegyes használatú üvegek közé azok a termékek sorolhatók, amelyek elsősorban konyhai használatra készültek. A különleges rendeltetésű üvegek közé pedig azok, amelyek egyedi, különleges célokra készültek, pl. szakrális, tréfás üvegek.

A 18–19. századi alapítású üveghuták termékeinek láttán hosszú ideig kardinális kérdésnek számított az, hogy milyen művészeti ág körébe sorolhatók ezek az alkotások. Az iparművészet eleve kizárta vizsgálódása köréből a hutaüvegeket, mivel ezek a nagy művészeti stílusok jegyeinek megfelelő jellemzőkkel nem rendelkeztek. A néprajztudomány sem tekintette hosszú ideig figyelemre méltónak e tárgyakat. Kizárta őket a népművészet fogalmköréből, mivel a néprajztudomány felfogása szerint sokáig az autochton paraszti műfajokat tekintették népművészeti alkotásoknak. A huták paraszti használatra készített termékeivel szembeni bizalmatlanságot csak fokozta, hogy ezek ugyanúgy lehettek a nemesség, a polgárság mindennapi életéhez kötődő tárgyak, mint a parasztságéhoz. Továbbá az is, hogy az üvegek előállítása minden tekintetben komoly technikai előkészületeket, ipari berendezéseket igényelt. Takács Béla 1966-ban fontos tanulmányt publikált *A parádi üveghuta parasztedényei az egri múzeumban* címmel. (*Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve IV.*) Ebben rámutatott, hogy az üvegtárgyagnál nem az előállítás a lényegi szempont, hanem a használat, amikor a tárgyak tudományos kategorizálását kívánjuk elvégezni. A népművészeti tárgyak esetében gyakori, hogy a produktumok szakiparosok, céhes mesterek, gyárak termékei. Azonban a használó parasztság ízlésvilágának megfelelően készültek, a paraszti közösségek szokásai, hagyományai tükröződéseiként. A különböző erdei hutákban gyártott üvegek is népművészeti tárgyaknak tekinthetők, mert bár a paraszti közösségen kívüli iparosok készítették őket, de a paraszti ízlésvilágnak megfelelően. Ezért függetlenek az európai formavilágtól a Magyarországon készült hutaüvegek. Ezt erősíti bennünk *Az üveghegyen innen és túl* című kiállítás, amely méltó emléket állít Sárospatak nagy szülőtte emlékének is.

Borospalack

Kiskancsó

Színes üvegből készült talpas pohár, gyertyatartó és butéliás üveg

Butélia

Kiskancsók

Borospalack

Talpas pohár

Pohár és butélia

Tejesüveg

Kisméretű porciós üveg
és borospalack

Butéliás üveg habos díszítéssel